

A legújabb bibliai kritika és az unitarizmus.

II.

Az unitárius írók nézete végeredményében a tübingeni iskola alapelvein nyugszik. Jézus e szerint nem hitt az ő visszatérésében és azt nem is tanította. Mint lennebb látni fogjuk, erre feltűnő bizonyítékokat is tudnak felhozni magukból az evangéliumokból. Azok a bibliai helyek, melyek ezt tanítják nem a Jézus tanításai, hanem egy későbbi kor hitének a kifejezései. A Mester oly nagynak tűnt fel tanítványai és ezek követői előtt, hogy éppen csudálkoznunk lehetne, ha a Jézus életéről szóló elbeszéléshez ilyen hozzátoldás nem került volna, mint került más személyekről szólókhöz is, kik követőiknek lelki életére nagy befolyást gyakoroltak.

Ez álláspont kellő megértésére és elbírálására, különösen pedig érvényességének és meggyőző voltának kimutatására, lássuk röviden e nézetek bizonyítását.

Dr. Martineau, ki a legnagyobb élő tekintély az unitáriusok között mint philosophus, bölcsészeti alaphól indulva ki, messziről hoz döntő okokat, hogy kimutassa a konzervatív irányú bibliai kritika indokolatlan és czélnélküli voltát. A modern kor két legnagyobb felfedezése a *tér* és *idő*, olyan kijelentések, melyek a biblia abszolút tekintélyét nagyban megcsorbitották s ha a bibliai előadás bármiképen ellentétbe jő ezekkel, ezek hatalmának engednie kell. Isteni tekintélylyel nem birhat egy könyv, mely csak azt a szük teret ismeri, melyet a görög felfogás akár legbámulatosabb elméje, Plátó is be tudott járni, vagy a mely a még szükebb körü héber felfogásra szorítkozik. Még kevesebb e könyv imperatív tekintélye az *idő* szempontjából ítélve meg azt. Az a hat ezer esztendő, melyen túl a biblia semmit sem ismer, a mai tudománynak csak kezdetleges lépcső, melyről gyermekek az idő felfogásához kiindulnak, de semmi esetre sem a teremtés kezdete.

Mihelyt eldobja valaki a katolikus egyház és papság pretenzióit, kénytelen ezért a tudományos kritikának is alávetni a bibliát,

vagy pedig elfogadni a tarthatatlan protestáns theoriát a kijelentésre nézve. A protestáns theoria szerint az isteni kijelentés csak eredményeiben maradandó. Magában véve az egy elmúlt cselekvés, természetfölötti módon közbetéve az emberiség történelmébe és időszámításuk első századában befejezve. Ez időtől, mely számára minden isteni tekintélynek forrása, a protestáns most hatvan nemzedék által van elválasztva és mindannak a mi szent, és mindannak a mi igaz a földöntúli dolgokban, keresztül kell mennie ezen időközön, mielőtt hozzá elérkeznek. Ezeknek tudása tekintetéből *tudósításokra* van szorulva, melyeket ama régi szinpad szereplői és nézői alkottak és hagytak hátra a későbbi kornak, és csak így beszélnek a keresztyény iratok hozzá „az Isten szavát”. — Mihelyt feltehetné róluk, hogy azok időben vagy térben azon különös kijelentés körén kívül születtek, vagy hogy személyhez nem köthető közbeszéd eredményei: azokban való bizalma azonnal eltűnnék és azok mindjárt leszállanának megszentelt magaslatukról, hogy elvegyüljenek az emberi irodalom tömegében. Leglényegesebb dolog tehát a protestáns számára, hogy visszavezesse azokat azon kivételes korba és ebben az első tanítványok testületébe. Ha ez megvan, ebből minden önkényt következik. Csakugyan azon apostoli férfiak csoportjától származik-e az újtestamentum, melyet ma olvasunk, kik Jézus halálát a keresztyénység születésévé változtatták? Akkor az egy hű tudósítás, mert szerzőinek arra nézve, hogy higgyünk nekik, minden joguk megvan, a mit csak bőv alkalom és érdeknélküli áldozat meg tud nyerni. De továbbá, ha az a tények elbeszélésében hű, tanainak állításában is tekintélyvel bír, mert a tények között vannak különböző csudák, melyek az elbeszélés főalakjának emberfölötti jellemet adnak és különösen az ő első megbizottaival közvetlen ihletet közölnek, mi őket a saját magukénál magasabb bizonyágtétel eszközeivé tette, mi nem csak elbeszélésüknek, hanem vallásos gondolataik és tanításaik egész menetének igazságaért is kezeskedik. Így alakul egy hármasság, mely istent és emberit összeköt. Ha a tények valódiak, a tanok bizonyosak; ha a könyvek autentikusok, a tények valódiak; hogy pedig a könyvek autentikusok, arra kello bizonyíték van.

Bármily csinosan van is a protestáns argumentum összeszerkesztve, a fontosságot, melyet neki tulajdonitnak, nem bírja meg. Tényleg benne egy kapocs sem ép s ha még nem is látnók benne a hiányt, a következmény szembevető módon hamis. Mennyiben bírjuk mi az újtestamentumban szemtanuk bizonyágtételét az eseményekről és tanításokról, melyeket elbeszélnek?

Annak elbírálása, hogy valamely irat csakugyan attól származik-e, a kinek neve alatt közkézen forog, nagyon bajos lévén, Dr. Martineau módszere e tekintetben a következőkbe foglalható össze: Ha egy könyvet úgy emlitenek, vagy úgy idéznek belőle, mint egy bizonyos íróét, ki még életben van, hogy azt elismerhesse magáénak, vagy visszautasíthassa; ha a műnek befolyása meglátható mindjárt a reá következő irodalomban, jóllehet az író neve nincs is említve; ha az irat a szerző életétől kezdve mindig az ő neve alatt szerepel és még egy kritikai korszak sem tett ellene kifogást: akkor az elegendő alap kell hogy legyen nekünk is, hogy elfogadjuk autentikusnak. Sőt még ilyen szabály mellett is igen nagy tere van a tévedésnek, mire nézve Dr. Martineau egy igen érdekes példát közöl. Harmincz évvel Lord Baconnak a halála után 1648-ban egy kötet jelent meg műveiből, melyek között volt egy ilyen czimű is: Egy keresztény jelleme paradoxonokban is látszólagos ellentétekben.“ 1830-ban Sancroft érsek revidealta ezt és ezután mindig a Bacon művei között szerepelt. Némelyek haboztak ennek az elfogadásánál, de leginkább csak önkényes előítéletek alapján, mivel nem tudták összeegyeztetni Bacon theologiai nézeteiről alkotott fölfogásukkal. Ugyanis a műben ez áll: A keresztény olyan ember, a ki hiszen bizonyos dolgokat, melyeket esze nem tud fölfogni, ki remél olyanokat, melyeket sem maga, sem egyetlen élő ember nem látott soha, ki munkál olyanért, melyről tudja, hogy soha el nem éri mégis hitének végeredményében úgy tűnik föl, hogy igaza van, reményei nem szégyenítik meg, munkája nem hiába való. Hiszi, hogy három egy és hogy egy három; hogy az Atya nem idősebb, mint az ő Fia, és hogy a Fiu egyenlő Atyjával; és hogy egy Valaki, ki mind kettőtől származik, teljesen egyenlő mindkettőjükkel.« Különösen a francia philosophusok — Bayle, Cabanis — ebből arra merítették bizonyítékokat, hogy Bacon atheista volt, de a „hivő“ keresztények iránt való megvetését eltakarta. Mások azt hitték, hogy Bacon ezeket csak ész-gyakorlatok gyanánt írta. A vitát Dr. Grosart fejezte be, ki 1865-ben, tehát 220 év után, kimutatta hogy e mű nem a Baconé, hanem Palmer Herbart cambridgei tanár írta és adta ki még 1645. jul. 25-én, tehát 3 évvel Bacon hátrahagyott iratainak kiadása előtt. De Palmer meghalt 1647-ben és művét valószínűleg senki sem olvasta több mint 200 év lefolyása alatt az inductiv-módszer alapítójának olvasói közül. E példa annál feltűnőbb, mert előre haladott századok alatt történt és a nyomtatás elterjedése után.

Epen ezért anonymus iratoknak, a milyenek a bibliában vannak semmi bizonytalan közbeszéd, legyenek azok bármennyire is elterjedve évek hosszú során keresztül, nem adhatja a személyes tekintély súlyát, s ha szerzőjük megtudta tartani a maga incognitoját egy nemzedéken keresztül, alig remélhetjük, hogy valaha eredetüket megtudhatjuk és azonosíthatjuk a tollal, mely irta azokat. Ezeknek az esetében teljesen koruknak bizonyítására vagyunk utálva. És ha a datumot a legtökéletesebben meghatározzuk is, még mindig ismeretlen marad a tanú, kinek állításai előttünk vannak s tanuságának igaz voltáról még nem lehetünk biztosítva, legfennebb csak a tévedések függeléke van kizárva számunkra, melyet a haladó idővel a hagyomány hozzá szokott fűzni.

Az új testamentum íratái közül csak Pál apostolnak hat levele t. i. az I. Thessaloniai, Galatai, Római, I. és II. Korinthusi, Philippi dicsekedhetik azzal, hogy szerzőjét megnevezi. Ezeknek tartalma általában meg egyezik írójuk nézeteivel és jellemével, a mennyire ezeket ismerjük. Bármily nagy különbségek vannak is a korábbi és későbbi páli levelek között, egy nagyobbodó elme történetében mindannyian megtalálják a maguk természetes helyét és a személyes egységet még inkább bizonyítják, mint a tanok és magyarázatok legállandóbb ismétlései. A belőlük származó ezen benyomást még erősítik egyes külső bizonyítékok is, már a milyenek rendelkezésünkre állanak. Igaz, hogy több mint egy nemzedék tűnt el, míg Római Kelemennél egy vonatkozást találunk Pál Korinthusi első levelére. De ez a bizonyosság, bármily késői is, a legkorábbi, melyet azoknak hiányos keresztény irodalmától várhatunk, s mivel ellene semmi sem szól, eléggé biztosít arról, hogy az iratok ezen első csoportjában az új hit kezdetleges kifejezése áll előttünk.

A többi levél-iratok, melyek valamely apostol neve alatt állanak élénk, bizonyítás nélkül maradnak a Krisztus halála utáni negyedik nemzedékig, és csaknem mindegyikükben oly szemmel látható nyomai vannak az apostolok kora utáni időnek, oly számos gondolat, mely az illető szerzőhöz nem illik, hogy rajtuk megtörök az általában kedvező föltevés s bármily kitűnő leczkékét is tanitnak, hallásuk közben meg kell vallanunk, hogy egy ismeretlennek a hangját halljuk.

Az újtestamentum többi alkotó részei, a Jelenések könyve és a történeti könyvek mind, daczára hagyományos czimeiknek, tényleg anonymusok. Tartalmuk pontosságáról semmi személyi biztosítékot nem nyújtanak s így magunkra vagyunk utálva, hogy eredetük való-

szinü történetét és anyagjuk becsét kitaláljuk. Ez magában véve feltűnő tény bizony, teljesen végzetes a csalatkozhatlan tekintély jogára nézve, melyet a szentírás javára folytonosan felállítanak. Hogy lehet bebizonyítotttnak tekinteni az isteni jogot egy könyvre vonatkozólag, mely sötétségből kerül felszínre, minden arravaló tanu nélkül, ki érte kezeskednék és a kéznek bevallása nélkül, mely azt irta? Mily alapon tulajdoníthatunk emberfölötti súlyt egy álarczos és lefátyolozott tanúnak, ki még nevét sem mondja meg, sem azt, hogy mily közel áll azon dolgokhoz, melyeket elbeszél? Bizonyítása elhihető többé avagy kevésbé következetes voltának, valószínűségének, látszologos eredetiségének más hasonló tudósításokkal való megegyezésének foka szerint, de személyes tekintélyre soha sem tehet szert, a közszáján forgó hagyományon sohasem emelkedhetik felyül. E hagyománynak történeti becse nagyobb különbségeket mutat a synoptikus evangéliumokban, a negyedik evangéliumban és az Apostolok Cselekedeteiben, melyeket Dr. Martineau külön-külön méltat s melyek közül a synoptikus evangéliumokról szóló részletet, mint a mely tárgyunkhoz legközelebb áll, röviden egybefoglalok.¹

Az evangéliumok legrégebb nyomdokainak összegyűjtésénél a bizonyítékok két foka különböztethető meg Dr. Martineau szerint. A második százév utolsó negyedében a róluk való megemlékezést követi azok *neve is*, míg a korábbi citatumoknál ez *hiányzik*. Ez legszembevetőbb Irenaeus (ki Jeromos szerint Commodus uralkodása alatt virágzott, tehát 180-tól 193-ig) és Justin Martyr (ki valószínűleg 147 és 155 között irt) iratainak összehasonlításánál. Az előbbi az evangéliumokból jelen czimük alatt idéz és mulattató okokat hoz fel, hogy miért nem lehet sem több sem kevesebb négy evangéliumnál és miért nincsen igazuk azon keresztényeknek, kik csak egyet használnak: »Mivel a világnak, melyben vagyunk, négy tája van és négy szél: az evangéliumnak, melynek a világgal egyenlő terjedelműnek kell lennie és az élet szellőjének, mely megszakítás nélkül fúj az emberekre és beléjük életet ad, szintén négynek kell lennie.« Azonkívül az evangélium Attól jó, ki a cherubim fölött ül, mi szintén négyes alak; megfelel a négy vadállatnak a Jelenések könyvében, és Isten négy szövetségének Ádámmal, Noéval, Mózással és Krisztussal. »Ezért hivalkodó, tudatlan és meggondolatlan emberek mindazok, kik az evangélium szépségét elrútitják és annak több vagy kevesebb

¹ L. Seat of Authority in Religion, London, Longmans, Green and Co. 1890. II. könyv II. fejr. 1—3§. 181—285 l.

alakját fogadják el, mint a hány említve volt.» Irenaeus nem fordult volna ilyen fantastikus okoskodáshoz, ha állításaira vonatkozólag történeti alappal rendelkezett volna. Világos, hogy ő semmi egyebet nem mond, mint hogy az ő idejében négy evangélium volt leginkább elterjedve és hogy voltak némely keresztények, kik közülük csak egyet és némelyek, kik négynél többet fogadtak el.

Egy nemzedékkel előbb már másképen áll a dolog Justin Martýrnál. Ő sokat idéz az ó-testamentumból és bizonyos keresztény *emlékiratok*-ból, melyekben az evangéliumi történet is benne volt, s könnyen találhatunk a synopticus evangéliumokban az utóbbiaknak megfelelő mondatokat. De hogy valjon a mi evangéliumainkból idéz-e, ez nagyon kétséges két körülmény miatt. 1. Sohasem nevezi meg és sohasem említi sem szerzőiket, sem számukat, hanem úgy idéz belőlük, mint egyetlen anonymus műből. 2. Szövege a mi szövegünkkel nem egyezik meg, annyira hogy egy nagy csomó mondatából csak öt azonos Máté vagy Lukács szövegével. Hogy emlékezetből idéz és szövege ezért különbözik, nem következtethető az egyes idézetekből, sőt még olyan mondatokat is idéz, melyek a meglevő evangéliumokból hiányoznak és más forrást mutatnak. Ha most összehasonlítjuk e jelenségeket Irenaeus idézeteivel, úgy látszik, ezek egy korábbi időre útalnak minket vissza, mikor a keresztény hagyományok még nem voltak rendszeresen összefoglalva, sőt megállapodva sem, mikor voltak még némely elemek, melyeket később elvettettek és mások, melyeket akkor még nem vettek volt fel. Így a *külső* bizonyítékok nem mutatják meg, hogy ki a felelős azon hagyományokért, melyek az evangéliumokban vannak, mert szerzőik nevei csak egy egész százév elteltével jelennek meg előttünk.

A *belső* bizonyítékokat vizsgálva oda jutunk, hogy a synopticus evangéliumok feltűnő okok alapján nem tekinthetők három, egymástól független író műveinek, hanem egy közös forrásra vezethetők vissza. Ugyanazon dolgok ismétlődnek vagy kettejükben, vagy mindenkükben és pedig anyagukat tekintve annyira megegyezőleg elrendezésben, sőt még nyelvben is, hogy ez az eredeti és külön szerzőségnek lehetőségét kizárja. A negyedik evangéliumban, mely valóban egyetlen kéznek a munkája, szerencsére megvan a közös anyag összegének mértéke, melylyel megmérhetjük, hogy mennyi jelenhetik meg két vagy több egymástól független tudósításban a Jézus működéséről. Anyagának kétharmad része csak nála fordul elő, s a többi, jóllehet olyanokat tárgyal, melyek másutt is előfordulnak, oly új alakban jelenik meg, hogy sok esetben nehéz kimutatni az azonos-

ságot, sőt még kétségnek is helyet enged. De ha a synopticusok szövegét bármily természetes módon felosztjuk 174 részre, ezek közül 58 rész ugyanaz lesz mindannyiban, ezen kívül 26 rész ugyanaz lesz Mátéban és Márkban, 17 Márkban és Lukácsban, 32 Mátéban és Lukácsban. A fenmaradó 41 megosztatlan részből 31 esik Lukácsra, 7 Mátéra és csak három — összesen 24 vers — Márkra. A közös anyagban is vannak különbségek, de legnagyobb eltérések a legfontosabb dolognál, az utolsó szenvedésnél, fordulnak elő.

A synopticusok tizenöt hónap eseményeivel foglalkoznak, melyek közül tizennégynél több galileai eseményeket foglal magában. Ezt az egész időt, a mint hirdetik, vagy ők vagy tudósítók Jézus nyomdokaiban töltötték el. És mégis e 450 nap közül alig 35 napról van említés téve a három evangéliumban, és néha egész hónapokról, néha kettőről sőt háromról, egy szó említés sincs. Némely napok az egyes evangéliumokban igen nagy helyet foglalnak el. Tizenkét-tizenharmad része Jézus munkásságának egészen tudósítás nélkül maradt s így az activ szereplésnek is csak egy-tizenharmadáról van említés téve. Ha e tudósítások Jézus személyes kíséretől származtak volna és pedig három külön személytől, e feltűnő jelenség nem lenne közös mind a háromnál. Még ha függetlenül lennének egy nagy tömeg azon korbeli emlékből kiválogatva, akkor sem szoritkoznának olyan szűk körre, mert, mint Dr. Martineau szépen mondja, a hulló levelek a hagyomány szelei által szétszórva, azon szent történet egészéről nem részenként hullottak volna le s midőn három rendező kéz azokat összefűzte, nem lehettek eredményükben mind ugyanazon ágról valók. Az üres időköz hosszú sora, melyen mindenik írónak meg kell nyugodnia, egy olyan időt árul el, mikor a tudás forrásai már mind eltűntek volt; és a nagy megegyezés a megmaradottakban azt mutatja, hogy az írók a kevés anyagot, mely csaknem hasonlóan jutott el mindenikhez, csak összekötötték egy kis változtatással.

Még szembetűnőbb lesz evangéliumainknak ez egymástól függő jellege, ha verbális megegyezéseiket és különbségeiket vesszük vizsgálat alá. Két tanú, bármennyire megegyeznek is azok lényegileg, történetének valamely részét sohasem fogja azonos szavakkal elmondani, s ha csak egyetlen mondatuk is, mely nem idézet, megegyezik szószerint, már következtethetjük, hogy azt vagy diktálták, vagy mesterségesen szerkesztették. Még valakinek szavairól is, melyekre visszaemlékeznek, eltérő tudósítást adnának, melyek csak itt-ott találkoznának némely feltűnő szólásmódokban, bár ugyanegy irányban haladnának. Ez eltérés legkevésbé kerülhető el akkor, mikor

az emlékezetben levő szavak egy bizonyos nyelven mondattak, és az azokat előadók egy más nyelven beszélnek el. Hogy hárman is ugyanazon szavakkal fordítsanak le valamely hallott mondást, senki sem tartja lehetségesnek. Es mégis synopticus evangéliumainkban körül-belől 330—370 vers közös mindenkivel; ezenkívül 170—240 Máténál és Lukácsnál, 50 Márknál és Lukácsnál. Összehasonlítva e nagy közösséggel mindenkiben az egyéniséget, azt találjuk, hogy az első evangéliumnak van 330 saját verse, a másodiknak 68, a harmadiknak 541. A megegyezések közül némelyek közös idézésekben fordulnak elő az ó-testamentumból, hol mindenik eltér a görög septuagintától, a nélkül hogy a héber szöveghez való ragaszkodásoknak feltűnő jelet adnák.

Míg e tények evangélistáinkat csak már létezett anyag kiadóivá teszik, mégis marad hely a változatok meglehetősen játékanak, vagy az anyag kiválasztásában, vagy az azzal való bánásmódban. A lényegben és szavakban való megegyezés nagymérvűsége mellett feltűnő discrepantiák merülnek fel ugyanazon történet elmondásánál is.

Az első evangélium erre sok példát mutat különös tendenciájánál fogva és a binocularis látás némely hibája miatt, hogy tárgyait kétszer látja pl. a két Gadareus ördögös meggyógyítása (v. ö. Máté VIII. 28. és Márk V. 2), a két vak ember látásának visszaadása Jerikónál (v. ö. Máté XX. 30. és Luk. XVIII. 35), a szárnak és csikójának összehozása a Jeruzsálembé való menésnél (v. ö. Máté XXI. 2—7, és Márk XI. 2—4, Luk. XIX. 30—33) Jézus szidalmaztatása a kereszten *mindkét* gonosztevő által (v. ö. Máté XXVII. 44 és Luk. XXIII. 39). A jerikói csuda egyik szerint a városba menéskor (Luk. XVIII. 39), másik szerint a városból való kijövészkor történt. Mikor a tizenkettő a galileai küldetésre bocsáttatik, két tudósítás szerint az hagyatott meg nekik, hogy *semmi botot* ne vigyenek, a harmadik szerint pedig az, hogy semmit se vigyenek *csak egy botot*, — egymagában véve kicsiny különbség, de figyelmet érdemel abból a szempontból, hogy miképen kezelték a régi keresztény hagyományokat. Olykor nem kerülhetjük el, hogy ugyanazon történetet két alakban ne lássuk elbeszélve, mintha egymásután következő két dolog volna, pl. a sokaság megvendéglése, most ötezerre majd négyezerre számítva azt (Máté XIV. 13 és XV. 32—38), a farizeusok kérése jel iránt (Máté XII. 38 és XV. 1), az ördögüzés Belzebub által (Máté IX. 34 és XII. 24).

Hogy hány átdolgozáson ment át a keresztény hagyomány, míg azt az alakját megkapta, melyben evangéliumainkban megjelenik,

annak meghatározása tui van a kritika határain. De az egymás után következő hozzátoldások, valamint összeszerkesztett voltak nyomai eléggé megkülönböztethetők, nemcsak a nyelvnek finomabb jelenségeiben, hanem a gondolatok és érzések vastagabb rétegeiben is. Jézus valódi tanításaival összevegyülve, gyakran azok tisztaságának és mélységének durva megszakításával, előtűnnek mondatok, melyeket az apostoli, sőt az apostolok utáni kor vitái és kiválmái vetettek fel. Az egész theoria az ő személyéről, hogy ő a Messiás volt, mi volt az ő halálának jelentősége, mi az ő országának kiterjedése, mikor következnek be az ő visszajövele, — mindez halála utáni és visszatekintő eredmény, melyet tanítványai dolgoztak ki, kik nem tudtak megválni egy oly isteni befolyástól és a kik e befolyásnak a világgal való közvetítésénél saját felfogásukat tették annak csatornájává és az ő feltételezett jövőjét az ő valódi multjával összeolvasztották. Mohón vágyakodván, hogy mindazt előre neki tulajdonítsák, a mit maguk később róla gondoltak, úgy tüntetik fel, hogy Jézus magát Messiásnak tartotta, de mégsem engedte meg, hogy ezt róla említsék; hogy ő előre látta és megjövendölte bekövetbezó halálát és feltámadását, de még sem tudta őket előkészíteni az eseményre; hogy Jézus maga jogositotta fel őket arra, hogy az ő visszatérését az egekből várják, és mégsem nevezte meg *saját magát* egyszer sem, mint a ki *vissza* fog térni, hanem csak egy harmadik személyt, a mythologiai „Ember Fiát“, ki jó, hogy az emberi dolgok színjátékát befejezze; hogy ő a zsidó-keresztények mellett foglalt állást és kívánta, hogy hozzá csak zsidók tartozzanak; hogy ellenkezóleg ő látta, hogy ügye a zsidóknál elesik és az evangéliumot minden népnek kell prédikálni; hogy ő gondoskodott a péteri és páli evangélium hosszú harczáról is s az elsőséget és a kulcsokat Péternek adta; hogy ő belement abba a messze levő kérdésbe is, hogy vajjon az áttérók, mint kezdetben, az ő nevére keresztelendók-e meg, vagy mint a második százévben, az »Atyának, Fiunak és Szent-Léleknek« nevére, és hogy szavát a háromság hívók formulájának adta. — Mindezekben, és ezek csak példák, mindenkinek, ki csak tanulmányozta a keresztény egyház gyermekkorát, éreznie kell az anachronizmust, és a nem történeti anyag két vagy három rétege közül, mely elfödi az eredeti és hamisítatlan hagyományt, a legkésőbbi nem rakódhatott le a második század harmadik vagy negyedik századnál előbb.

Igy alkotott írásokat hogyan lehet a hit és élet sinormértékévé tenni? Összeállítva vegyes anyagból, mely három vagy négy nemzedék alatt felgyült, semmi szerzóségről jelt nem adnak, sőt még

idejükről sem, kivéve a nem történeti hozzátoldásokat. Kétségen kívül így is meg van tartva bennük az eredeti igazságnak nem egy drágagyöngye; a fennmaradó részekben, melyek magukat alkotják, kétségtelenül Jézus életének és tanításainak főbb jellemvonásaihoz közelitünk. De ennek bizonyítása egészen belső, és semmi sem teszi azt bizonyossá egyéb, mint az utánozhatlan szépség érzése mibenlünk, mint a föntartott és előnkbe állított élő szavak és élő alakok kimeríthetlen mélysége és átható igazsága. De a tanukról semmit sem tudunk, kivéve azt, hogy a mit ők valóság gyanánt akartak elmondani, nem tudták maguk szerkeszteni, mint fictiót.

Ha tehát Jézus *működésével* ily kevésbé tudunk érintkezni, hogy azt inkább csak érezzük mint látjuk, mit mondhatunk *születéséről és kis gyermek koráról*, mely még messzebb van harmincz esztendővel? Még ha az apostolok lettek volna is a mi tudósítóink, különös, hogy az az evangélista, ki, mint „szeretett tanítvány“, legközelebb állott Jézushoz, míg a földön volt, és azután Máriának otthont adott, nem szól semmit arról, mit egyedül csak Mária tudott volna megmondani és így elejti a kötelelet, mely azon távoli idővel való összeköttetésünket megtartotta volna. De így is, a nem bizonyos hagyomány csupa valószínűségére utalva, minden apostoli biztosíték hiányával, nincs nekünk semmi támaszunk a hamis chronologia ellen, a kiegyenlíthetlen ellenmondások ellen, a történeti csudák ellen és a fogantatás mesés módja ellen, melyet a Jézus születéséről két történet előnkbe állít. Ezek nem olyan tudósítások, melyek csak úgy magukra meggyőzhetnének minket, és más bizonyítékunk semmi sincs. Mégis minden karácsonyi ünneplés tanuságot hoz arra, hogy mily nagy helyet foglalnak el a kereszténység hitében a költői mythologia eseményei.

GÁLFI LÖRINCZ.

B ú c s ú. ¹

Luk. 2,29.30. Mostan bocsátod el a te szolgálodat uram békeséggel, a te beszéded szerint, mert látták az én szemeim a te idvezítődet.

Tehát eljött életem sok szenvedései között ez a legkeservesebb pillanat is, melyben e helytől, ettől a szószéktől, éltem hajójának e kikötőjétől, hová sorsom istene vezérelt, el kell válnom örökre!

És én bátor vagyok előre is tőletek kedves hiveim, édes barátaim és testvéreim s tőletek is nagyon tisztelt hallgatóim azt a kegyeséget csaknem esedezve kikérni, hogy ha szívem elszorul, hogy ha ajkaim remegnek, s ha könyvek is omlanának szemeimből, cselekedjetelek annyi szives elnézést, hogy ne ítéljetelek el, se ne mosolyogjatok, se ki ne neveszetelek, mert a vénség gyengeségeinek is vannak jogai; s gondoljátok meg, hogy a megszokás lánczai oly erősek, hogy azokat az elválás forró köynyei is alig olvaszthatják fel. Hisz vannak példák, s olvastam is, hallottam is ilyeneket, hogy egy fogoly sirva búcsuzott el attól a póktól, mely magányos börtönében néman szőtte szálaait, s megcsókolta és magával vitte bilincseit. S itt rám nézve annyival keservesebb az elválás, mert ezt a legbensőbb szeretet és hűség szentelte meg. A mit mondani fogok az hiv és őszinte; nem is akarok valami nagy alkotásu beszédet mondani, csupán csak őszintén szólani.

Ugy kell lenni, hogy engemet az Isten papnak teremtett, s ezért sorsomat ki nem kerülhettem. 1845-ben febr. 1-én búcsúztam ki mint segédpap a kolozsvári egyházközségből, s el lévén döntve, hogy már pap leszek egy evangeliomi ifju eme szavaival váltam meg hallgatóimtól és barátaittól: *Követlek tégedet uram, de engeddd meg nekem először, hogy vegyek búcsút azoktól, kik az én házamban vannak.* — Luk. 9:61. — Könyhullatások közt jöttem el. Itt e szent helyen azon év Február 8-án Jézus e szavaival köszöntöttem be: *Eredj el*